

Педагогическо списание на
Великотърновския университет
„Св. св. Кирил и Методий“

ПЕДАГОГИЧЕСКИ
АЛМАНАХ

Брой 1, 2020

ПРИБЩАВАЩО ОБРАЗОВАНИЕ

INCLUSIVE EDUCATION

КОМУНИКАТИВНИ НАРУШЕНИЯ ПРИ РАЗСТРОЙСТВА ОТ АУТИСТИЧНИЯ СПЕКТЪР

Десислава Попова*

COMMUNICATION DISORDERS OF PEOPLE WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER

Desislava Popova

Abstract: Current research outlines a brief overview of up-to-date autism spectrum interpretations as a complex social, behavioral and communicative development. Current trends in the problem analysis worldwide are presented. Autism spectrum disorders are classified as Neurodevelopmental disorders which gives a new look to the issue of etiology, prevention and therapy. At the same time, the article identifies new classification criteria set out in ICD-11, which specify intellectual and communicative development. Communication characteristics as well as the use of both speech and alternative forms for the development of functional communication are emphasized. The presentation is structured by describing the specifics of the basic forms of communication, understanding and producing language and the communicative behavior.

Key words: Autism spectrum disorder; Communication; Understand; Produc; ICD-11; Sign language.

УВОД

Действащата към момента в България Международната статистическа класификация на болестите и проблемите, свързани със здравето – десета ревизия (МКБ-10), постулира аутизма в няколко нозологични единици – като отделна диагноза и като описателна характеристика, включени в общата категория F84. Генерализирани разстройства на развитието (Pervasive developmental disorders) – детски аутизъм; атипичен аутизъм; синдром на Аспергер; други и неуточнени генерализирани разстройства в развитието (МКБ-10 438–440). Подобен тип интерпретация води до редица проблеми в диагностичен план, поради което и в следствие на съвременните научни изследвания се налага обединението на аутистичната симптоматика в единния термин „аутистичен спектър“, отразено в петата ревизия на Диагностичното ръководство, издадено от Американската психиатрична асоциация през 2013 г. (DSM-5), и в представената през 2018 г. единадесета редакция на МКБ¹.

*Десислава Попова – ас., д-р, катедра „Предучилищна педагогика“, Педагогически факултет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България, e-mail: popova.desi@gmail.com

1. Съвременна интерпретация на понятието „аутистичен спектър“

Важен етап от развитието на научното мислене през последните години е включената забележка в DSM-5, извеждаща необходимостта от **покриване на всички критерии за поставяне на дадената диагноза**. При наличие на затруднение в социалната комуникация и липсващи други показатели, следва да се мисли в посока на социално (прагматично) разстройство на комуникацията² (social (pragmatic) communication disorder), вместо разстройство от аутистичния спектър (DSM-5 51).

В същия документ се разкрива и друг важен аспект от научния напредък, свързан с етиологията на разглежданото състояние, а именно неговата **неврологична основа**, отразен чрез включването на нозологичната единица Разстройство в аутистичния спектър (Autism spectrum disorder) в категорията Разстройства на неврологичното развитие (Neurodevelopmental Disorders).

Общата диагноза Разстройство в аутистичния спектър според DSM-5 следва да се специфицира в две направления – от една страна, според съпътстващите или не езикови и интелектуални нарушения, а от друга, според степента на необходимата подкрепа.

Идеята за неврологичната основа на разстройствата в аутистичния спектър е включена и в предложената нова, единадесета редакция на МКБ, където нарушението (6A02 Autism spectrum disorder) е подкатегория на „Разстройства на неврологичното развитие“ (Neurodevelopmental disorders) в рамките на основната група „Ментални, поведенчески и неврологични разстройства“ (Mental, behavioural or neurodevelopmental disorders). Описанието включва устойчиви нарушения в способността за инициране и поддържане на реципрочно социално взаимодействие и социална комуникация, както и наличието на редица ограничени, повтарящи се и ригидни модели на поведение и интереси. Всички тези особености в развитието се демонстрират в различен контекст и се отразяват неблагоприятно на основните сфери от функционирането на индивида. Тяхното начало се разпознава в ранна детска възраст, въпреки че някои белези се разгръщат напълно и видимо в по-късни етапи, когато социалните изисквания надхвърлят възможностите на личността. Основа за диференциалните диагнози в рамките на рубриката е **наличието или отсъствието на интелектуално нарушение или нарушение на функционалния език** като наименованията следват новите тенденции за редуциране на медицинските термини и приоритетно използване на описателните такива. Всяко едно название всъщност включва в себе си основните симптоми и комбинацията от тях, като по този начин свежда субективността в тълкуването до по-ниски нива. (ICD-11). Всичко това предявява от една страна необходимостта от промяна и оптимизиране на диагностичния процес от страна на специалистите в областта, а от друга – от преосмисляне на поставените вече диагнози, с цел конкретизиране на терапевтичните стратегии. Прави впечатление също така, при описанието на езиковите умения, включването на **знаковия език като равностоен на говоримия такъв**. Тук се визира възможността за осъществяване на комуникативни цели, конкретно предявяване на желания и нужди, чрез алтернативни невербални знаци (жестове, картинки, символи), като заместител на думите.

Съществените промени в посока верифициране на аутизма като спектър от специфични особености и начина на диференциране на отделните нарушения на нова основа, свидетелстват за незавършеност на процеса на изследване на състоянието и за многообразието от прояви, което възпрепятства еднозначното описание на диагнозата. В сравнение с други нарушения, касаещи комуникативното развитие, при разстройствата в аутистичния спектър се демонстрират твърде много и твърде крайни степени на развитие на всички области. Част от засегнатите лица не развива никаква реч в процеса на онтологичното си развитие и тази група условно се обозначава в професионалните среди като „невербален аутизъм“. При други се наблюдават сравнително добри умения за езикова продукция, дори преминаващи в сферата на хипервербализма (Матанова 2007: 37). Обединяващото звено тук е всъщност **слабата функционалност на развитите речеви умения от гледна точка на комуникацията и адаптацията в социалната среда**.

2. Особенности на комуникацията при лица с разстройство в аутистичния спектър

Особеностите в комуникативното поведение могат да се разпознаят от най-ранна детска възраст в специфичното протичане на т.нар. „**базови**“ **форми** (Манолева 2014: 12) или **доречеви средства за общуване**. Често липсва реакция на контакта, инициран от близките хора, няма познатото оживление при приближаване и чуване гласа на значимия човек. Понякога се демонстрира симбиотична връзка с майката при липса на прояви на отзивчивост в нейно присъствие. Дори и появата на усмивката да

кореспондира с възрастовите норми (около втория месец) (Матанова 2007: 32), тя не е насочена към конкретни лица или ситуации, а съществува сама за себе си. Очният контакт отсъства или е спорадичен, необвързан с желание за осъществяване на връзка със социалната среда. Особено съществено е **неразвитието на т.нар. споделено внимание**, описано в литературата като умението да се споделя с друг човек интерес към предмет или събитие, с основна цел привличане на внимание и изискване на действие (Оливър 1998: 49–50) и играещо важна комуникативна роля в предлингвистичния етап. Имитационните способности са с ограничено развитие или липсват изцяло.

При децата, които развиват реч, се наблюдават изменения както в количествено, така и в качествено отношение. Гукането и лепета са с нисък интензитет и продължителност, ненасочени към възрастния. Обикновено първите думи закъсняват и появата им се локализира около година и половина или две години, а първите фрази са с начало след втората-третата година. Често те са странно сложни и без комуникативна цел. При децата, които не развиват реч, в същото време не се наблюдават опити за компенсация на социализацията чрез невербални средства (Lord 2001: 48; Янакиев 2016: 43).

Импресивна реч

Импресивната реч е силно затруднена. Често разбирането е ситуативно определено, тясно свързано с конкретно събитие, по време на което е усвоено дадено изказване (Матанова 2016: 96). Същевременно наличието на ехололия доказва липсата на нарушения във фонологичната обработка на информацията. Особено затруднение предизвиква осмислянето на **думи с указваща функция, които се променят според мястото и ролята на говорещия** (аз, ти; тук, там; това, онова и т.н.) (Вогиндрукас 2009: 97). Пасивната реч се развива под влиянието на конкретното мислене, трудно се разбират абстрактни понятия и най-вече такива, свързани със социалния контекст. Прозодичните и невербални характеристики на изказването не се осъзнават или се интерпретират погрешно, като причина за това може да бъде затрудненото съгласуване на информацията от повече от един източник или нарушение на т.нар. централна съгласуваност (Кисимова 2014: 29). В тази връзка се наблюдава по-адекватна реакция на тиха, шепотна и монотонна реч. Понякога, поради неразбиране намерението на другия, са възможни бурни, неадекватни реакции на социални стимули за успокояване като погальване, нежно докосване или прегръдка.

Експресивна реч

Вербалната продукция, когато е налице, се демонстрира по своеобразен начин, характеризираш се най-често с **комбиниране на примитивни и твърде сложни фрази**, заучени реплики и повтарящи се изказвания. В артикулационно отношение може да се наблюдава както безпроблемно звукопроизношение, така и редуциране на използваните звукове или нарушена артикулация. Последната особеност се обяснява от някои автори с изострената реакция на различни дразнения в устната кухина, поради което езикът не докосва определени зони, с фонетични проблеми или влошени праксисни умения (Вогиндрукас, 2009, 99). Особено забележими са **граматичните особености** на продукцията, проявяващи се в затруднение при формиране на глаголни времена, избягване употребата на отрицателни и положителни частици, както и на използването на Аз-формата. При разговор за себе си, аутистичните индивиди често употребяват местоимения „ти“, „той“/„тя“ или собственото си име. Причината за подобен тип безличен изговор не е изяснена напълно, но авторите се консолидират около три хипотези – затруднение при разграничаването на себе си от другите, копиране на чужда реч, в която са отразени именно тези особености или невъзможност да се осъзнае смисълът на местоименията, различаващи се от имената и еднаквата им употреба за различни хора (Кисимова 2014: 26). Специфична е също така и интонационната окраска на говора, като често той е монотонен или с неочаквани промени, особено в края на изказванията. Темпът и ритъмът са нестабилни и неестествени – понякога прекалено забързани, понякога накъсани (Ценова 2009: 180).

Някои деца с нарушения в аутистичния спектър усвояват изключително богат и сложен активен речник, докато при други е налице бавно натрупване на понятиен апарат, ограничен предимно до съществителни имена. Особено характерни са **затруднението при извеждане на конкретната дума от контекста**, в който е била усвоена за първи път, както и включването на понятия, описващи ментални процеси и емоционални състояния (Donaldson 1995: 20). Специфична е също така широката употреба на множество **неологизми**, създадени чрез смесване и сливане на думи или части от думите, разместване и замяна на срички или неправилно прилагане на граматичните правила за словообразуване (Микиртумов 2012: 3).

Комуникативно поведение

Както нееднократно бе описано, основните затруднения при разглежданата популация се демонстрират при практическата употреба на езика и поведението в комуникативни ситуации. Посочените особености на импресивната и експресивната реч, както и своеобразното протичане на когнитивните процеси, води до редица изменения в социалния контакт с краен резултат силно възпрепятстване на общуването. Спорен в научната литература и практика е въпросът дали въобще съществува желание от страна на аутистичните индивиди да осъществяват комуникативен акт с другите хора. Ако се разгледа предложената от А. Манолева класификация на причините за общуване, включваща от една страна регулацията на собственото поведение (ориентираните към себе си причини, реализиращи се чрез изразяване на желания и нежелания), а от друга желанието за взаимодействие с другите (търсенето на внимание, успокоение, помощ, поздрава, споделянето, получаването и коментирането на информация) (Манолева 2014: 11), то следва да се хипотезира наличието на мотивация преимуществено по отношение на първата група. По този начин, въпросът по-скоро се ориентира не до желанието, а ***до уменията да се осъществява общуването, насочено към другите***. Предложените от същата авторка форми на общуване бележат наличие на такова под формата на невербални знаци като бутане, дърпане, насочване ръката на другия, плач, тръшкане и неприемливо поведение, при липсата на базовите сигнали (очен контакт, споделено внимание, имитация). Така се очертава становището за ***качествено изменение на процеса на развитие на комуникативните способности, при което се пропускат важни фази за неговото пълноценно реализиране***.

Освен въпроса за мотивацията, важно е и да се отчетат чисто практическите дисфункционалности при реализирането на монологично и диалогично общуване, съпътстващи аутистичното състояние. Очевидни са затрудненията по отношение на построяването на монологично изказване, което според по-голяма част от авторите се дължи на липсващата преценка на това, което интересува другия, както и на своеобразните начини на интерпретация на заобикалящата среда. Може да се предположи също така, че пречка пред тези способности е и фиксацията и стеснените интереси на аутистичните индивиди в съчетание със затруднението да се формулират ясно мислите. Обикновено е налице пасивност и очакване другия да подпомогне процеса чрез задаване на въпроси (Matson 2009: 111). Диалогичната реч се демонстрира с още по-големи специфики, като най-основни сред тях са неумението да се разграничат ролята на говорещ и слушащ, в следствие на което следва често прекъсване, превключване на друга тема или „бягство“ от разговора. Налице са също така ирелевантни отговори, ехолалична продукция и неадекватни поведенчески реакции на речевите стимули. Важен компонент е и стремежът общуването да се използва предимно с инструментална цел, за да се получи нещо или да се удовлетвори дадено желание (Матанова 2007: 35). Непосилно е самокоригирането по време на разговор, реализиращо се в норма в следствие от новопостъпилата информация от различните сетива.

Основните причини за неумението да се употребява езика с комуникативна цел според научните анализи се крият в ***затрудненото разграничаване на собствения свят от този на другите***, в невъзможността да се разбира случващото се в заобикалящата действителност, да се проследят закономерностите във взаимоотношенията и да се генерират заключения за тях. Голяма част от лицата с аутистична симптоматика имат нужда от зрителни методи за подпомагане на комуникацията, не толкова, за да се заместят думите и понятията от вербалния език, колкото ***да се подпомогне разбирането на същността на процеса***. В този смисъл се приемат за успешни алтернативните и подсилващи комуникативни системи, поради своята функция да онагледят стъпките в общуването и да улесняват разбирането на неговите функции (Вогиндрукас 2009: 100).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Много от описаните характеристики на комуникативното развитие в контекста на аутистичното състояние все още търсят своите отговори по отношение на първопричините и следствията и най-вече по отношение на методите за подпомагане и подкрепа. Единно е становището за необходимостта от развитие на общуването във връзка със социализацията и благополучието на засегнатите лица, но не е ясно до къде то може и е разумно да се случва. Все повече поддръжници има идеята за промяна не на индивида, а на средата в която той функционира, за да се осигури максимума за развитие на неговия потенциал.

БЕЛЕЖКИ

¹ Предложената единадесета редакция на МКБ е публикувана на <https://icd.who.int> и е предоставена за превод и внедряване в практиката на отделните страни, използващи класификатора, като се очаква да влезе в сила от 2020 г.

² Преводът на всички диагнози от DSM-5 и ICD-11, включени в настоящия текст, е осъществен от автора на статията.

ЛИТЕРАТУРА

Вогиндрукас, Я., Д. Шерат (2009). *Ръководство за възпитание на деца с дифузни смущения в развитието.* София: ЛЦР. // **Vogindrukass, Y., D. Sherat (2009).** *Rakovodstvo za vazpitanie na detsa s difuzni smushthenia v razvitiето.* Sofia: LTsR.

Кисимова, П. (2014). Характеристика на речта при лица с нарушения от аутистичния спектър. *Специална педагогика и логопедия*, 2, 24–30. // **Kisimova, P. (2014).** Karakteristika na rechta pri litsa s narushenia ot autistichnia spektar. *Spetsialna pedagogika i logopedia*, № 2, 24–30.

Манолева, А. (2014). *Как да развием уменията за общуване и комуникация при децата с аутизъм и сходни комуникативни нарушения.* София: ЛЦР. // **Manoleva, A. (2014).** *Kak da razviem umeniyata za obshtuvane i komunikatsia pri detsa s autizam I shodni komunikativni narushenia.* Sofia: LTsR.

Матанова, В. (2007). *Аутизъм.* София: Софи-Р. // **Matanova, V. (2007).** *Autizam.* Sofia: Sofi-R.

Матанова, В. (2016). *Детска невропсихология. Нарушения на екзекутивните функции.* Варна: Стено. // **Matanova, V. (2016).** *Detska nevropsihologia. Narusheniya na ekzekutivnite funktsii.* Varna: Steno.

Микиртумов, Б.Е., П.Ю. Завитаев (2012). *Аутизм: история вопроса и современный взгляд.* Санкт Петербург: Н-Л. // **Mikirtumov, B., P. Zavitaev (2012).** *Autizm: istoria voprosa I sovremenoi vzglyad.* Sankt Peterburg: N-L.

Оливър, С. (1998). *Разбиране на аутизма. Ръководство за медицински сестри.* Оксфорд. // **Olivar, S. (1998).** *Razbirane na autizma. Rakovodstvo za medicinski sestri.* Oxford.

Ценова, Ц. (2009). *Логопедия. Описание, диагностика и терапия на комуникативните нарушения.* София: Радар принт. // **Tsenova, Ts. (2009).** *Logopedia. Opisanie, diagnostika i terapiya na komunikativnite narushenia.* Sofia: Radar print.

Янакиев, Ю. (2016). *Разбиране при четене. Информационните и комуникативните технологии в полза на социалната интеграция на хората с аутизъм.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. // **Yanakiev, Y. (2016).** *Razbirane pri chetene. Informacionnite i komunikativnite tehnologii v polza na sotsialnata integratsia na horata s autizam.* Plovdiv: UI „Paisii Hilendarski“.

Donaldson, M. (1995). *Children with Language Impairment.* London.

Lord, C., P. James (2001). *Educating Children with Autism.* Washington: National Academy Press.

Matson, J. (2009). *Applied Behavior Analysis for Children with Autism Spectrum Disorders.* New York: Springer.